

Edukacja IPN

<https://edukacja.ipn.gov.pl/edu/oben/gdansk/wystawy-w-regionie/katalog-wystaw/113789,Zolnierz-Kosciola-Ksiadz-podpulkownik-Jozef-Zator-Przytocki-Czeremosz-19121978.html>

27.04.2024, 10:58

Żołnierz Kościoła. Ksiądz podpułkownik Józef Zator-Przytocki „Czeremosz” 1912-1978

Wystawa autorstwa Anny Dymek (Wieloosobowe Stanowisko do spraw Poszukiwań i Identyfikacji IPN w Gdańsku) przedstawia życie i działalność ks. Józefa Zator-Przytockiego.

Bohater ekspozycji w momencie wybuchu II wojny światowej poprosił przełożonych o zgodę na służbę wojskową. Chciał zostać kapelanem. Na front zgłosił się jako ochotnik. W Krakowie pomagał w redagowaniu prasy podziemnej i w konspiracyjnym duszpasterstwie Armii Krajowej. W końcu został dziekanem Okręgu Kraków AK. Za swoją postawę otrzymał Order Wojenny Virtuti Militari.

Dekretem z 25 lipca 1945 roku został mianowany administratorem parafii Najświętszego Serca Jezusowego na Czarnej w Gdańsku-Wrzeszczu. W 1948 roku został aresztowany przez komunistyczny Urząd Bezpieczeństwa i przewieziony do Warszawy. Osadzony w areszcie śledczym Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, a następnie w X pawilonie śledczym na Mokotowie.

Po dłuższym staniu w kącie każą mi siadać na śrubie wkręconej do sztaby wmurowanej w ścianę. Następnie śledczy wskazuje w butach z cholewami na uda sztywnie wyciągniętych nóg, zadając w ten sposób większy ból. Na skutek ciężaru kość ogonowa zsuwa się ze śruby, a śruba wbija w odbytnicę. Operacja ta powtarzana jest przez wiele dni – pisał w swoim pamiętniku.

Po ciężkim śledztwie, został skazany na 15 lat więzienia. Wyszedł na wolność po amnestii w 1955 roku. Duchowny, jako proboszcz Bazyliki Mariackiej w Gdańsku, odgrywał ważną rolę w kształtowaniu postaw opozycyjnych na Pomorzu w drugiej połowie lat 70. Z kościoła Najświętszej Maryi Panny po Mszy św. 3 maja i 11 listopada wyruszały pod pomnik Jana III Sobieskiego manifestacje Ruchu Młodej Polski i Wolnych Związków Zawodowych.

Wystawa składa się z 9 paneli.

Panele wystawy

ŻOŁNIERZ KOŚCIOŁA

KSIĄDZ PODPUŁKOWNIK
JÓZEF ZATOR-PRZYTOCKI „CZEREMOSZ”
1912-1978

Józef Przytocki

Wydawnictwo przygotowane przez Biuro Prasowe i Informacji Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Gdańsku
Autor: Anna Dymek
Korektorka: Elżbieta Gajewska, Marcin Czapka
Redakcja: Anna Kucharska-Szpet
Tłumaczenie na język angielski: Karolina Underwood
Projekt graficzny: Marlena Zięba

Materiały wykorzystane w wydawnictwie pochodzą ze zbiorów Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Gdańsku, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Państwowego Archiwum w Gdańsku, Archiwum Państwowego w Gdańsku, Archiwum Historycznego w Poznaniu, Archiwum MSZ w Warszawie, Archiwum w Katowicach, oraz ze zbiorów prywatnych Anny Dymek i Jacka Dymki.
Wydawnictwo wyłożyła i skłoniła do druku Fundacja „Pamięć” w Gdańsku, Polska, 2017.
Fotografia: Al. Al. Zator-Przytocki na panelu wystawowym pochodząca ze zbiorów Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Gdańsku.
Autorka zdjęć w innych częściach: Dr hab. Anna Kucharska-Szpet, Instytut Pamięi Narodowej, Oddział w Gdańsku.
W całości zgodna z przepisami o wydawnictwach i drukach z 1992 r. (Dz. Urz. P. z 1992 r. Nr 10, poz. 100).

„CZEREMOSZ”

Krótko przed wybuchem II wojny światowej młody kapłan rozpoczął pracę jako kapelan Wojska Polskiego. Już wówczas dał się poznać jako żarliwy patriota i orator. Organizował w Stanisławowie przerzuty oficerów oraz cywilów do Rumunii i na Węgry. W wyniku dekonspiracji, zagrożony aresztowaniem przez NKWD, przedostał się ze Stanisławowa do Krakowa. Zamieszkał przy ul. Krowoderskiej w pobliżu klasztoru Sióstr Wizytek, którym niósł posługę duszpasterską. Intensywnie zaangażował się w pracę konspiracyjną. Od 1942 r. pełnił funkcję dziekana Okręgu Krakowskiego ZWZ-AK i zastępcy dziekana Obszaru Południowa Małopolska ks. gen. Piotra Niezgody. W konspiracji przyjął pseudonim „Czeremosz”. Jednocześnie pracował jako katecheta na tajnych kompletach oraz oficjalnie w krakowskich szkołach. W 1943 r. ks. został odznaczony orderem wojennym *Virtuti Militari* V klasy. Rok później otrzymał stopień podpułkownika WP. W 1945 r., po wkroczeniu Sowieców do Krakowa, był poszukiwany przez organa bezpieczeństwa państwowego. Zmienił swój wygląd, zorganizował nowe dokumenty i pod nazwiskiem Przytocki wyjechał z Krakowa na Ziemię Odzyskane.

Zgłosiłem się zaraz jako ochotnik na front. [...] Wiele godzin w dzień i w nocy przebywałem w koszarach. Odbierałem przysięgę od oddziałów wyszczepiających na front, wygłaszałem do nich okolicznościowe przemówienia, wymaszerowujących kłopotliwie. W miarę możliwości obstarczywałem medykami, brzojskami, roślinkami. Zebrałem się wtedy z kilkudziesięcioma tysiącami żołnierzy, bo każdy pułk z mobilizacją liczebno się podwoił i potrojał.

Pamiętniki z lat 1939–1956

Ks. Józef Zator, koniec lat 30. XX w. (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Kennort Miejsce wystawienia	Krakoa
Kreish. Starostwo powiat.	Distrikt Okręg
Kennnummer Numer rozpoznawczy	III / 172218
Gültig bis Ważne do	20 VI 1947
Name Nazwisko	Przytocki
Geburtsname (b. Ehefrau) Nazwisko panieńskie (b. mężatek)	
Vorname Imię	Józef Jan
Geboren am Urodzony (a) w dn.	20 V 1910
Geburtsort Miejsce urodzenia	Lokolów
Kreis. Starostwo pow.	Stryj Distrikt Okręg Galizien
Land Kraj	
Beruf Zawód	erlehter wuczony ausgebildet wykonywany
Religion Wyznanie	röm-kath
Besondere Kennzeichen Szczególne znaki rozpoznawcze	keine

Fragmety kienkarty na nazwisko Przytocki (Przetocki)
(bazylika Mariacka w Gdańsku)

GENERALGOVERNEMENT GENERALNE GUBERNATORSTWO
KENNKARTE KARTA ROZPOZNAWCZA

Fragmety kienkarty na nazwisko Przytocki (Przetocki)
(bazylika Mariacka w Gdańsku)

(fot. w tle) Kościół św. Franciszka Salezego sióstr wizytek w Krakowie (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

NA CZARNEJ

Ks. Józef Zator-Przytocki przez Katowice, Warszawę i Poznań przyjechał do zrujnowanego wojną Gdańska. Początkowo zamieszkał u sióstr elżbietanek w Gdyni-Orłowie. Pod koniec lipca 1945 r. został mianowany administratorem parafii pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Gdańsku-Wrzeszczu. Rozpoczął intensywną odbudowę kościoła, zwanego od ówczesnej nazwy ulicy kościołem „na Czarnej”, oraz prowadził działalność charytatywną na terenie parafii. Pomimo szykan ze strony władz państwowych wobec zwalczanego przez komunistów Polskiego Stronnictwa Ludowego w sierpniu 1946 r. dokonał w kościele poświęcenia sztandarów PSL. Uroczystości w Gdańsku z udziałem przywódcy ludowców, wicepremiera Stanisława Mikołajczyka, który miał wygłosić przemówienie z balkonu siedziby PSL, zostały zakłócone przez komunistyczne bojówki, a wielu sympatyków stronnictwa ludowego zostało aresztowanych przez organa bezpieczeństwa.

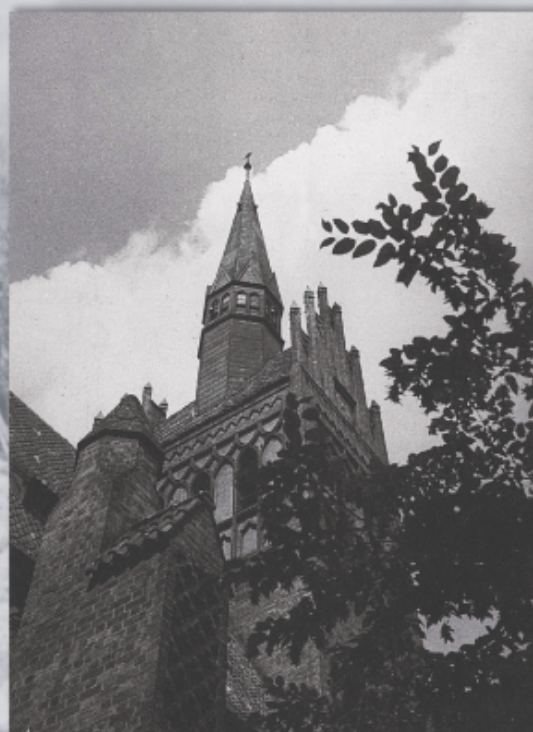
„Objąłem jako proboszcz tę parafię. Jestem księdzem archidiecezji lwowskiej. Stojemy wszyscy przed trudnymi i ciężkimi postanowieniami. Jak wszyscy widzimy kościół zniszczony, bez dachu, bez okien, bez znacznej części sklepień, bez zakrycia. Attyki zniszczone, wieża grozi runięciem, paramentów nie ma żadnych [...] Odbudujemy kościół i plebanie, dom parafialny i całe nasze życie religijne, społeczne i narodowe.”

Fragment kazania wygłoszonego przez ks. Józefa Zator-Przytockiego w kościele „na Czarnej”

Pamiętniki z lat 1939–1956

Ks. Józef Zator-Przytocky (po lewej) w oknie zniszczonej plebanii kościoła Najświętszego Serca Jezusowego w Gdańsku-Wrzeszczu, 1946 r. (kronika parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Gdańsku)

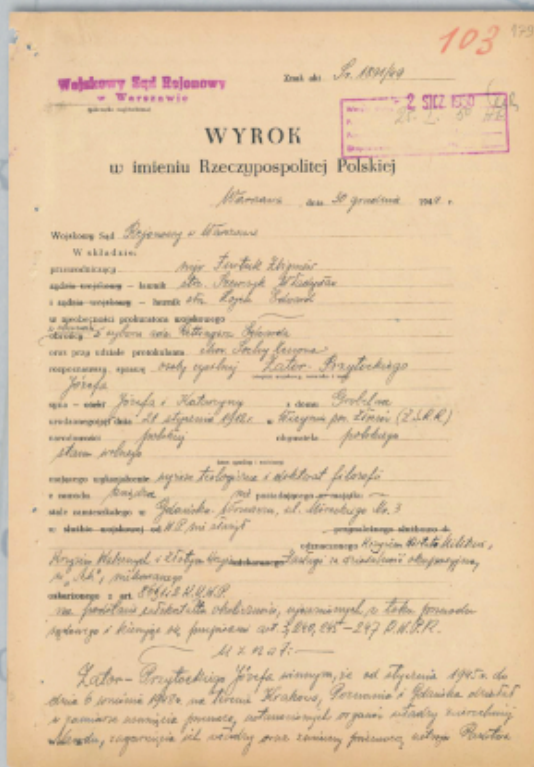

Gdańsk-Wrzeszcz, widoczna wieża kościoła Najświętszego Serca Jezusowego, 1947 r. (fot. Marian Rys-Dobrzykowski, Archiwum Państwowe w Gdańsku)

Ks. Józef Zator-Przytocki, fotografia sygnalityczna, 1954 r. (Archiwum Akt Nowych)

Karta wyroku ks. Józefa Zator-Przytockiego z 30 grudnia 1949 r. (Archiwum Akt Nowych)

(Fot. w tle) Okładka akt sprawy dotyczącej ks. Józefa Zator-Przytockiego (Archiwum Akt Nowych)

5 września 1948 r. ks. Józef Zator-Przytocki został aresztowany przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Gdańsku, a następnie przewieziony do siedziby Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie. Tam poddano go niezwykle brutalnemu śledztwu, podczas którego bito go i torturowano. Oskarżono go o próbę obalenia ustroju siłą, o dalszą przynależność do Armii Krajowej oraz działalność w podziemiu niepodległościowym. Wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z 30 grudnia 1949 r. został skazany na 15 lat więzienia, utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na okres 5 lat oraz przepadek całego mienia. W 1950 r. wyrok pozbawienia wolności zmniejszono do 8 lat. Duchowny spędził sześć i pół roku w stalinowskich więzieniach: na warszawskim Mokotowie, w Rawiczu i we Wronkach. W trakcie odbywania wyroku nadal go przesłuchiowano, osadzano w karcerze i mierzono głodem. 10 marca 1955 r. został zwolniony z więzienia, a w styczniu 1958 r. zrehabilitowany.

"Pó tej rozmowie śledczy kawał mnie odprawia do celi nieopalonej (kaloryfer był wykrecony), z wąskimi oknami, na II piętrze X Pawilonu. W celi tej przesiedziałem od 8 lutego do 13 marca [1950 r. - A.D]. W tym 20 dni bez sennika na betonie. Na noc pozwolono mi zostać w celi metalowej misce. Ona służyła mi za poduszkę".

Pamiętniki z lat 1939-1956

Tom Nr 1
Akta zawier

Ks. Józef Zator-Przytocki witający ks. bp. Lecha Kaczmarska (bazylika Mariacka w Gdańsku)

I komunja święta w kościele Mariackim (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Po opuszczeniu więzienia ks. Józef Zator-Przytocki powrócił do Gdańska do swojej parafii, nie objął jednak funkcji proboszcza. Wkrótce w wyniku decyzji władz państwowych otrzymał zakaz pełnienia jakichkolwiek funkcji kapłańskich oprócz odprawiania cichej mszy. W praktyce oznaczało to, iż nie mógł objąć żadnego stanowiska kościelnego. Po złagodzeniu kursu wobec Kościoła katolickiego po Październiku '56 zakaz został cofnięty. W kwietniu 1958 r. duchowny został rektorem kościoła Mariackiego w Gdańsku, największej świątyni w diecezji, a następnie proboszczem parafii Ducha Świętego. Od momentu objęcia rektoratu podjął starania o dalszą odbudowę zniszczonego podczas działań wojennych kościoła, odnowę jego wnętrza oraz odzyskanie należących do niego zabytków.

„Dnia 4 kwietnia 1958 r. ks. biskup ordynariusz dekretem stworzył w kościele Marię Panny w Gdańsku samodzielny rektorat. Tegóż dnia mianowano mnie rektorem z obowiązkiem przejęcia kościoła do dnia 15 kwietnia 1958”.

Pamiętniki z lat 1939–1956

(Fot. w tle) Kościół Mariacki, lata 50. XX w. (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Prymas Stefan Wyszyński składa podpis pod dokumentem pamiątkowym. Obok gospodarz uroczystości w Bazylice Mariackiej w Gdańsku ks. Józef Zator-Przytocky, 1966 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Prymas Stefan Wyszyński witający wiernych zgromadzonych przed bazyliką Mariacką, 1966 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Uroczysta msza św. w bazylice Mariackiej w Gdańsku, 1966 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Plac przed bazyliką Mariacką, 1966 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

29 maja 1966 r. w ramach obchodów Milenium Chrztu Polski w bazylice Mariackiej w Gdańsku odbyła się uroczysta msza św. z udziałem prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego oraz wielu biskupów. W odpowiedzi na uroczystości organizowane przez Kościół katolicki uroczystości komunistyczne władze zorganizowały „konkurencyjne” obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego, starając się umniejszyć wartość kościelnych obchodów. Uroczystości milenijne zgromadziły na placu przed bazyliką Mariacką w Gdańsku tysiące wiernych pragnących pokazać swą jedność z Kościołem katolickim, a jednocześnie wyrazić swój sprzeciw wobec polityki władz państwowych w stosunku do Kościoła. Po zakończeniu ceremonii doszło do antykomunistycznej manifestacji, która pociągnęła za sobą liczne aresztowania i surowe wyroki.

Procesja Bożego Ciała na ulicach Gdańska, lata 60. XX w. (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Kaplica Kapłańska z rzeźbą Chrystusa Frasobliwego poświęcona ponad 2 tys. kapłanów pomordowanych w czasie II wojny światowej. Lata 60. XX w. (Archiwum Archidiecezjalne w Gdańsku)

Za swą działalność duszpasterską i krytycyzm wobec władzy ks. Józef Zator-Przytocki był prześladowany. Pomimo nieprzychylniej postawy ówczesnych rządzących doprowadził w maju 1965 r. do powstania w bazylice Mariackiej kaplicy-pomnika ku czci 2214 kapłanów zamordowanych podczas II wojny światowej. Dzięki niemu powstała też m.in. kaplica Matki Bożej Częstochowskiej oraz kaplica Matki Bożej Ostrobramskiej. Pod koniec lat 70. bazylika Mariacka była miejscem, w którym działacze opozycji komunistycznej organizowali nabożeństwa, m.in. w intencji więźniów politycznych.

Ks. Józef Zator-Przytocki wśród kapłanów diecezji gdańskiej. W dolnym rzędzie od lewej: ks. Jan Chojnacki, ks. Henryk Jankowski, ks. dr Józef Zator-Przytocki, ks. Wiesław Lauer, ks. Józef Paner. Od lewej stoją: ks. Franciszek Cybula, ks. Herbert Scharmach, ks. Ernest Kleinert. Lata 70. XX w. (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Tablica upamiętniająca ks. Józefa Zator-Przytockiego w bazylice Mariackiej. Imieniem kapłana nazwano również plac przez świątynią (fot. Anna Dymek)

„Z zatrważającym dźwiękiem zgasło i światło. Ciemności, wilgoci, brak powietrza nie nastrojały pogodnie. Powiedziałem sobie wówczas: „Jestem żołnierzem Kościoła katolickiego, maszę zawsze i wszędzie zachować równowagę wewnętrzny. Pesymizmowi poddawać mi się nie wolno. Muszę przetrwać ze spokojem wszystko, cenniejsze spotka”.

Pamiętniki z lat 1939-1956

Tak o swoim pobycie w areszcie MBP przy ul. Koszykowej w Warszawie pisał duchowny w spisanych pod koniec życia wspomnieniach. Lata wojny, śledztwo i więzienie coraz wyraźniej odciskały swoje piętno na jego zdrowiu. Ks. dr płk Józef Zator-Przytocky, konsultor diecezji gdańskiej, szambelan papieski, prałat honorowy, wieloletni członek Rady Kapłańskiej, wizytator księży dziekanów, kawaler Orderu Virtuti Militari, odznaczony Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Krzyżem Armii Krajowej, Krzyżem Kombatanów Europejskich oraz czterokrotnie medalem „Polska Swemu Obrońcy”, zmarł 26 listopada 1978 r. w czasie celebrowania mszy św. Niezlomny żołnierz Kościoła został pochowany w kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej w bazylice Mariackiej, świątyni, której poświęcił ostatnie 20 lat swej posługi kapłańskiej. 27 marca 2017 r. jego szczątki doczesne z honorami zostały przeniesione do krypty kapłanów gdańskich mieszczącej się w kaplicy św. Rajnolda w bazylice Mariackiej w Gdańsku.

Ulica poświęcona pierwszemu powojennemu administratorowi kościoła Najświętszego Serca Jezusowego w Gdańsku-Wrzeszczu (fot. Jacek Dymek)

Bazylika Mariacka w Gdańsku od strony Kaplicy Królewskiej (fot. Anna Dymek)

(fot. w tle) Ks. Józef Zator-Przytocky (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Pliki do pobrania

[Żołnierz Kościoła. Ksiądz podpułkownik Józef Zator-Przytocki „Czeremosz” 1912-1978 \(panele wystawy\) \(pdf, 17.5 MB\) 02.10.2020 09:36](#)

Opcje strony